

בִּינָה לְעִיְתִים (עִיּוֹן בְּהִיסְטוֹרִיָּה וּבִזְהוּת הַיְהוּדִית)

מאת הרב זאב סולטנוביץ', הוצאת מכון הספרים שעל יד ישיבת הר ברכה

"חידוש" - זוהי ההגדרה שבחרו לתת המוציאים לאור, ישיבת ההסדר "הר ברכה", לחיבור שלפנינו. "חידוש נתחדש בבית מדרשנו" פותח הרב אבינח ברנר, מהרמים בישיבה, בבואו לתאר את מסגרת השיעורים על פיהם נערך הספר. "חידושו של חיבור זה... נכתב ב"מבוא מתודולוגי" שמקדים לפרקי הספר מאת מי שמוצג על ידי מחברו כ"חברי הטוב", הרב אסף ידידיה. ועל כולנה, בגב הספר נאמר כי שילוב התחומים בו מהווה "חידוש בשדה הספר התורני והמחקרי גם יחד".

מה נתחדש בבית מדרשה של ישיבת "הר ברכה"? מה החידוש שבספרנו? ומדוע? והאם אכן, מהווים הדברים "חידוש בשדה הספר התורני והמחקרי גם יחד"?

המעייין בשערו החיצוני של הספר ימצא בתחתיתו כותרת משנה: "מבראשית ועד חתימת המשנה ומרד בר כוכבא". ואכן, המעלעל בין 330 עמודיו ול"ח פרקיו, ליתר דיוק, השיעורים, כפי שהם מכונים, עובר ביעף על פני התקופה האמורה. שיעור א - בראשית, שיעור ב - האבות, שיעור ז - גלות מצרים, שיעורים יא-יב - תקופת יהושע והשופטים וכן הלאה עד לשיעורים לד-לה הסוקרים את המרד הגדול, חורבן הבית ומרד בר-כוכבא, כאשר שלושת השיעורים הנותרים מיוחדים ל"חתימת המשנה", גיבושה של תורה שבעל-פה וכתיבתה. לכאורה, משימה כבדה לסקור תקופה ארוכה של כמעט 4000 שנה בספר כה דק; אולם הסגנון הקולח והמעניין, כמעט אפשר לומר, המרתק, של מחבר הספר הרב זאב סולטנוביץ', הופך את הקריאה בו לחוויה מהנה וגם מומלצת לכל חובב היסטוריה ותולדות עם ישראל בפרט. תוך כדי עמידה על המאורעות העיקריים שבכל תקופה זוכה הקורא לה'הצצות' פה ושם לכל מיני תופעות מעניינות בשולי ההיסטוריה, יכול הוא להתוודע לפרטים שונים, בזכות רוחב ידיעותיו של מעביר השיעורים, שגם הרגיל בדברי ימי עולם לא שם לבו אליהם, ובהערות למטה, ולעיתים, שלא בצדק, גם בגוף הדברים, משולבים סיפורים ובדיחות, מדי פעם, שעל אף שהקשרם לענין המרכזי הוא לא אחת קלוש, מכל מקום נשמרת על ידם צורת ההעברה הראשונית של הכתוב בספר, בצורת שיעור חי, שהקלטות משוכתבות הן שיצרו אותו. הרי אפוא לפנינו ספר מצוין בתולדות עם ישראל בהיותו כתוב מפיו של תלמיד חכם רב אנפין, כפי שמוצג המחבר בגב הספר:

"הרב זאב סולטנוביץ' מרצה בהיסטוריה, ספרות, הלכה ופילוסופיה יהודית", דבר מבורך!

...כך יכול לטעות ולחשוב הקורא את הספר מעמ' 15 ואילך, זאת אומרת מפרקו הראשון. אך ככל ספר גם ספרנו זה אינו מתחיל בעמ' 15! באו בו בעמודיו הראשונים שלוש "פתיחות", שתיים מהן הוזכרו בראש

הדברים, זו של הרב אבינח ברנר, ללא כותרת, והשלישית מאת הרב אסף ידידיה שנקראת, "מבוא מתודולוגי". וביניהן יש "פתיח דבר" מאת המחבר הכתוב בצורה מרגשת ומעוררת התפעלות, אך לא בכך עסקינו. המשמעותי ביותר לענייננו הוא משפט אחד מתוכו, "הוא שיעור היסטוריוסופיה ביום רביעי בערב" - כותב המחבר אודות שיעורו המועבר בישיבת "הר ברכה". נמצאנו למדים שאין מטרת השיעורים, וממילא גם הספר, לסקור את תולדות עמנו זהו דבר השייך להיסטוריה "נטו". כאן מדובר על היסטוריוסופיה, זהו ה"חידוש" שבישיבת "הר ברכה" ובהוצאתו לאור של הספר שלפנינו, ה"בינה" - הסופיה ל"עיתים" - ההיסטוריה. מהם אפוא הכלים לבחינה ה"היסטוריוסופית" של ההיסטוריה היהודית? לכך מיוחדת הפתיחה השלישית, "מבוא מתודולוגי" הבא לציין בתמציתיות את עיקרי הגישה בספר, לדברי כותבו. לאחר שלושה עמודים בהם עומד בעל המבוא על העיקרים עליהם בחר מעביר השיעורים להתעכב ועל אלו שבניגוד לספרי היסטוריה אחרים, דילג, הוא "מניח על השולחן" את מה שנדמה כרעיונו המרכזי של הספר. תחת כותרת המשנה "חז"ל כהיסטוריוסופים" כותב הוא בין השאר את "מקורות ההשראה לפרשנות המקיפה ולפרשנות הממוקדת, לקוחים על פי רוב ממדרשי חז"ל ומהבחנתם ההיסטוריוסופית הייחודית של חז"ל". כאן אפוא חידושו התוכני של הספר, וכאן, נדמה, גם עקב אכילס שלו. הבא נעמוד על דוגמה שעושה בה שימוש גם מקדים ה"מבוא המתודולוגי" בהמשך דבריו, המאפיינת את הפן המיוחד של שימוש סימבולי, כפי שמכונה הדבר על ידי כותב המבוא, שעושה המחבר ברעיונות 'חז"ליים'.

נושאו של פרק שלם, פרק חמישי, הוא "האבות". כמדומה שספר היסטוריה רגיל היה מקדיש לצד מיקומם הכרונולוגי של האבות על ציר הזמן העולמי, גם שורות אחדות לסקירה של המצע ההיסטורי-חברתי-תרבותי המאפיין את תקופתם. כך בדיוק נעשה גם בספרנו; אך לא בפרק המדובר אלא בשני הפרקים שקודמים לו, ניתנו להם הכותרות "אלפיים... שנות תהו" ו"המהפכה הרוחנית - אברהם אבינו". בהרחבה עוסק המחבר בתרבות הבנייה העירונית שהגיעה להתפתחות ניכרת על פי ממצאי הארכיאולוגיה בתקופה המקבילה, ככל הנראה, לחולדת אברהם אבינו, בשני מוקדי התרבות העיקריים בעולם העתיק, מצרים ומסופוטמיה, ובמצבה של ארץ כנען בתקופה המדוברת. תת פרק שלם מקדיש הוא לנושא של התפתחות הכתב, כתב החרטום, כתב היתדות, ולעומתם הכתב העברי האלפא-ביתי. במה אפוא, עוסק השיעור שכותרתו "האבות"? כאן מוצא לו "מגיד השיעור" כר נרחב בו הוא תולה עצמו במדרש חז"ל הידוע (פסחים פח, א), המשתמש בשלושה תיאורי נוף הנזכרים בפסוקים בהקשרם של שלושת האבות, ומקבילם לפועלו של כל אחד מהם אברהם - הר, יצחק - שדה, יעקב - בית. קריאת הדברים נותנת הרגשה שאין הם כבר בתוך אותה המסגרת ה"מדעית" שניסו לשוות לספר, וניתן לקחתה כמעט כמו שהם ולהעבירם לספר של רעיונות לפרשיות השבוע או לפרשנות חז"ל. מופיעים הדברים שוב בפרקים העוסקים בנח, ביוסף, במשה רבנו, ביהושע, ביחסי שמואל, שאול ודוד ומאפיינים במידה רבה את חלקו התנ"כי של הספר. במקום אחד נשארו הדברים לא רק בתוכנם בצורה דרשנית כי אם גם בסגנונם. בעמ' 28 בספר נכתב כך: "התורה אומרת עליו (על נח) שהיה צדיק, אך אינה מציינת מה היתה צדקותו, במה היא באה לידי ביטוי, ויש לומר..." - כמעט כאילו לקוחים הדברים מתוך ספר דרשות על התורה. תופעה זו, של אי הליטוש הסופי של סגנון הדברים לפני הבאתם לדפוס, נשנית פעמים מספר לאורך הספר; מה שמביאנו לעמוד על מאפיין נוסף שלו, אולי פחות חשוב, אך ראוי גם כן להתייחסות.

כבר נזכר לעיל, שיסודו של הספר הוא בשיעורים שניתנו בישיבת "הר ברכה" ועריכתו אינה אלא שיכתוב

של הקלטות השיעורים. בביקורת על ספר הזיכרון "הישן יתחדש" שנכתבה ע"י הר"י שילת בגיליון ב של 'צהר' (בעמ' 147) כבר צויינה, ולשילה, האופנה הקיימת שבשוליהם של מאמרים נדפסים נכתב: "שיכתוב מהקלטה", כמדומה, שאם נכונים הדברים לגבי מאמרים בודדים מתוך ספר המכיל בתוכו אוסף של מאמרים, נכונים הדברים כפליים לגבי ספר שלם שכולו שיכתוב מקלטות, בספרנו יש כביכול ניסיון לעקוף בעיה זו, הרב ברנר בפתיחתו לספר כותב מעין דברי התנצלות "לעתים ראינו צורך להשאיר עניין מסוים על מכונו למרות שדובר בו כבר בשיעורים קודמים, וזאת כדי לא לפגוע במארג הרציף של השיעור", יש בדברים אלו מעין התחמקות מנטילת אחריות על עריכה סופית ומלוטשת של ספר לדפוס. למעשה, כפילותם של רעיונות בספר שלא לצורך היא תופעה החוזרת על עצמה שוב ושוב ובקלות ניתן היה לעמוד עליה ולתקנה. בצורה בולטת מופיעים הדברים בשלושת הפרקים העוסקים במפגש שבין החיים היהודיים לתרבות היוונית (שיעורים כג-כה) בהם ישנם רעיונות החוזרים על עצמם לא פחות מאשר שלוש פעמים.

חסרונה של יד העורך מורגשת לא רק באשר לשתי התופעות עליהן עמדנו אלא מאפיינת מחדלים נוספים בהוצאתו. הנה לדוגמא הערה פשוטה בנושא החלוקה הפנימית של הספר. מלבד החלוקה העיקרית לפרקים -שיעורים נעשתה גם חלוקה פנימית שזכתה לכותרת משנה, מן הראוי היה להעמיד את הקורא על כך בתחילת הספר בהצבתן של שתי מערכות של "תוכן עניינים": כללי ומפורט, כפי שנעשה היום בספרים רבים. טוב היה, אם מלבד כותרות אלו היתה ניתנת לספר מסגרת נוספת, כוללת יותר, בדוגמת חלוקה לשערים: שער תקופת המקרא, ימי הבית השני וכיוצא בזה.

והנה הערה נוספת, ייתכן חשובה מכל. חסרונו הבולט של מפתח נושאים מפורט בסופו של הספר שיפנה את הקורא לעשרות, ייתכן מאות, הנושאים, האישים והמקומות הנזכרים בספר כעניין מרכזי ובדרך אגב, מצריך, יותר נכון, מחייב תיקון בהוצאה הבאה בע"ה. באשר לפרט זה האחרון ניתן ללמד זכות על ההוצאה לאור כי מאחר ובכוונתה להוציא כרך נוסף שומרת היא תוכנית זו לכרך זה, בו יבואו בסופו מפתחות מפורטים לשני הכרכים.

מעבר לאמור לעיל, פה ושם ניתן למצוא בספר אי דיוקים קטנים בעובדות ההיסטוריות גופן, הנה שתיים לדוגמא. בעמ' 34 נכתב בסתם "אברהם נולד באור כשדים", די היה בהוספת שתי מילים "לשיטה אחת" על מנת שהדברים יהיו שלמים. שכן ידועה היא שיטת הרמב"ן בפירושו לתורה בפרשת נח שמוצא משפחתו של אברהם אבינו ומקום הולדתו היה בחרן אשר בארם ואח"כ עקרה משפחתו משם ועברה לאור כשדים. בעמ' 184 בספר נכתב כך: "הממלכה האדירה בממדיה שהקים (אלכסנדר מוקדון) התפוררה לארבעה חלקים, לארבע מדינות שונות". ככל הידוע לכותב השורות, מקובל, כי אחר מות אלכסנדר התפצלה הממלכה בין שלושה ממצביאיו: אנטיגונוס, המצביא הזקן שלט על יוון עצמה, סלווקוס השתלט על סוריה, ותלמי על מצרים. ייתכן וכוונת המחבר לאיזו חלוקה פנימית בתוך אזור שלטונו של אנטיגונוס שמת לאחר זמן קצר. אך מכל מקום לא זוהי החלוקה המפורסמת.

בספר "תולדות יעקב", המתאר את תולדות חייו של הרב ר' יעקב ישראל קנייבסקי זצ"ל הידוע בכינויו "הסטייפלער", מובא בעמ' נב-נג תוכנו של הסיפור הבא: בטרם הדפיס הסטייפלער את ספרו הראשון "שערי תבונה" שלח את סימני הספר לידידו ר' חיים שטוצינר מי שלמים נודע כראש ישיבת מיר, הרב ר' חיים שמואלביץ זצ"ל שהיה באותו עת ר"מ צעיר בישיבת גרודנא. ר' חיים עבר על כל הספר והשיבו כך: שליש

מסימני הספר הינם, "שיבהש'ע תורה" מוכרים, שליש נוסף כבר נמצא בספרי האחרונים, ושליש הם דברים חדשים ומקוריים. לאור דברים אלה החליט הסטייפלער להדפיס רק את השליש האחרון. אם נקביל את הקריטריון הנ"ל תוך נאמנות לקריטריון נוסף שקבעו להם מוציאי הספר באומרם ששיטתו מהווה חידוש בקנה מידה "תורני מחקרי". ניתן לומר כך: שליש מהספר הינו ספר "תורני" לחלוטין, שליש אמור לעמוד בקריטריונים "מחקריים" אך חסר, לכל הפחות, את הדיוק והליטוש הסופיים המתאימים לספרות מעין זו, ושליש מהווה ניסיון מעניין ליצור, ייתכן, שיטה חדשה הן בפרשנות דברי חז"ל והן בניחוח היסטוריוסופי, מסוג "מחקרי תורני".

"הספר מסתיים בתקופה בה ארץ ישראל מאבדת את מרכזיותה, הן מבחינה דתית והן מבחינה לאומית" - כותב הרב ברנר בדברי פתיחתו, וממשיך: "אם ה' גומר עלינו נזכה להוסיף כרך נוסף, כרך של גלות וגאולה, בעז'ה, במהרה". כותב השורות יכול רק להצטרף לתפילה...

